

Милица Топаловић*

Институт за политичке студије, Београд

Јован Берић**

Институт за политичке студије, Београд

РУДОЛФ АРЧИБАЛД РАЈС О СРПСКОМ ДРУШТВУ: ДА ЛИ СМО САЧУВАЛИ СЕБЕ?

Сажетак

Рад ће понудити одговор на истраживачко питање о томе да ли и колико се друштво и политичка сцена у Србији разликује од оне у којој је живео др Рудолф Арчибалд Рајс с почетка 20. века. У раду је примењен квантитативни метод, метод упитника, у коме је на Рајсове тврдње, пет стотина грађана и грађанки одговорило исказујући своју (не)сагласност. Ставови испитаника, методом компарације, упоређивани су са онима које је Рајс изнео у својој неформалној заоставштини, делу „Чујте Срби“, у којем је покушао да објасни целокупно српско друштво, уз оштре критике, али истовремено предлоге и конкретна решења за његов опстанак и развој. Студија је поткрепљена и налазима постојећих истраживања у различитим доменима, чиме је повећан експликативни потенцијал рада. Налази аутора наводе на закључак да су у стогодишњем периоду, стање нације и политичка сцена у Србији остали готово непромењени, те да је др Рајс био

* Имејл-адреса: milica.topalovic@ips.ac.rs.

** Имејл-адреса: jovanberic@live.com.

сведок промена и проблема који су и данас више него актуелни и акутни у српском друштву.

Кључне речи: *Рудолф Арчибалд Рајс, „Чујте Срби”, Србија, истраживање, упитник*

УВОД

Рудолф Арчибалд Рајс (*Rudolph Archibald Reiss* 1875–1929), чије је име опште познато у српској јавности и народу, био је швајцарски публициста, доктор и професор хемије на Универзитету у Лозани. Иако имена улица, булевара и сокака у готово сваком граду и вароши у Србији говоре о томе да је један странац заслужио част, помен и сећање на његов живот и дело, уистину се о његовој љубави према Србији, пожртвованости, али и разочарењу јако мало зна. Може се рећи да је велики део свог живота посветио могућности да разуме овај балкански народ. У међувремену га је заволео и сведочио бројним патњама које је, заједно са њим, проживео у Великом рату, али и значајним променама које су га након рата задесиле. Све што је у народу волео, подржавао, за шта се залагао, али на крају и презрео, налази се у његовој неформалној заоставштини, у делу написаном напосредно пре његове смрти – „Чујте Срби” (*Écoute les Serbes*), дело које се књижевно гледано, може сврстати и у мемоаре.

Због фабриковане пропаганде о Србима варварима, и рушитељима мира, за коју је заслужна немачка, аустријска и ватиканска штампа (Соговић 1936), Рајс је своје вишедеценијско искуство и углед ставио на цену да Србе подсети ко су они у бити, а да светску јавност упозна са храброшћу, пожртвованошћу и достојанством која их је красила. Поред српских интелектуалаца и студената у иностранству, Рајс је настојао да Србе ослободи имица „насилног народа, ирационалне агресије” (Јевтовић и Агачки 2013, 250), користећи се сопственим знањем, социјалним капиталом и многобројним чланцима у швајцарском журналу Газета (*Gazette*), као и у другим аустријским и немачким часописима (Петровић 2019; Левентал 1993, 45; Димић, 2019, 376–377). Његова намера није била усмерена само на упознавање међународне јавности са Србима који су и те како део цивилизованог света, већ и да „објави злодела која је наводно починио овај мали народ који није желео ништа, осим да живи у слободи” (Марковић и Старчевић 2014, 14–15).

Дошавши у Србију 1914. године на позив српске владе, ради истраге о немачким, бугарским и аустријским зверствима почињеним над српским цивилима, Рајс је након преласка преко Албаније, био са српском војском све до 1918. и уласка у ослобођен Београд (Јевтовић и Агаџки 2013, 251). Као неутрални сведок, водећи се искључиво научним принципом и сматрајући истину као своју свету дужност, посвећеним радом упознаје светску јавност са неделима и зверствима почињеним над српским народом у Великом рату. Истовремено, током боравка у Србији, како за време рата, тако и након њега, он испитује и анализира стање духа српског народа, као и понашање водећих личности тога времена. Као изграђено име у свету криминологије и форензике, Рајс је успео не само да осветли злочине окупатора над српским народом, већ је омогућио и развијање ове науке кроз обуку младих професионалаца. Ипак, ратна дешавања и његова посвећеност истини и правди коштала су га даље професионалне каријере, а како и он сам наводи „што се човек више жртвује за некога или нешто, то му је приврженији” (Рајс 2014, 73). Стога је, као искрени пријатељ српског народа, сматрао да би поред врлина које је небројано пута износио и заступао, требало да укаже и на лоше стране као смернице ка побољшању и напретку. „Нећу сакрити од вас ништа битно од онога што сам видео, јер прави пријатељ није онај који вам ласка, већ онај који вам каже истину, целу истину” (5), речи су Арчибалда Рајса написане у уводном делу његовог последњег дела „Чујте Срби: чувајте се себе”, човека који је до краја живота остао посвећен истини и правди.

Ово кратко, али сажето дело имало је за циљ да на једном месту опише различите друштвене групе, сфере друштва, декадентне путеве којима је кренуло, да потврди, али и оповргне стереотипе и генерализације о српском народу. Рајс се осврће на врлине српског народа о којима је већ нашироко писао, али адресира и мане желећи да освети људе како би се вратили истинским и лепим врлинама у чије постојање се, без икакве сумње, уверио. У том контексту, са надом у бољу будућност, Рајс и завршава дело „Чујете Срби”, позивајући се на „дух Косова, Карађорђа, Куманова и Кајмакчалана” (74), који поново треба пробудити.

Циљ рада је да покаже какви су били домети аналитичких способности Арчибалда Рајса, односно да потврди и/или оповргне тврдње које је у поменутом делу изнео, пре готово једног века. Безмало јаки, у одређеној мери и пристрасни закључци и дојмови о

различитим сегментима друштва, након вишедеценијског периода ће бити тестирани у српском друштву, а резултате ће приказати овај рад. Сврха истраживања је покушај да се увиди колико се друштво у Србији променило из периода и сочива Арчибалда Рајса, као и да покаже задовољство грађана општим стањем у држави. Рад је подељен у четири дела. Након увода о заслугама, животу и делу др Арчибалда Рајса и поводу за спровођење упитника, следи објашњење коришћене методологије у истраживању. Резултати истраживања су представљени у посебном делу рада, генерисањем података и тврдњи у два посебна поднаслова, уз дискусија о резултатима спроведеног истраживања, као и могућностима за њихово побољшање, након чега следи закључак.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је спроведено у првој половини априла месеца 2023. године, путем интернет платформе, али и непосредно на терену са грађанима Србије, методом случајног узорка. Истраживањем је обухваћено пет стотина испитаника различитих животних доба, поднебља, образовања и запослења. Интенција аутора била је да узорак испитаника буде географски балансиран, те су у оквиру истраживања обухваћени становници великих урбаних центара (Београд, Ниш, Нови Сад, Крагујевац), као и становници насеља и руралних средина АП Војводине, западне, источне и јужне Србије. Нажалост, број испитаника који се одазвао са територије АП Косова и Метохије није био задовољавајући, те га аутори нису узели у разматрање за потребе израде овог рада. Избор узорка је полно/родно балансиран, те се јасно може видети и различита родна перспектива на одређене конзервативне тврдње др Рајса. Замисао аутора је била да, коришћењем Ликертове скале (*Likert*), грађани бирањем одговора на затворена питања (у потпуности се слажем, слажем се, неутрално, не слажем се и у потпуности се не слажем, исказане у бројевима 1–5), представе своје ставове, сагласност или не са тврдњама Рудолфа Арчибалда Рајса, изнетим у поменутом делу.

Истраживање је подељено на два сета различитих тврдњи са којима су грађани и грађанке исказали (не)сагласност. Први сет тврдњи обухватио је питања/констатације о карактеру, култури, вредностима, образовању и другим обичајним и нематеријалним својствима српског народа. Таквих тврдњи је укупно 15, уз сет

особина српског народа које је Рајс описивао, а грађани исказивали своју сагласност са њима (родољубље, храброст, религиозност, гостољубље, демократичност и понос). Други сет тврдњи тиче се директно политичког и државног уређења, корупције, партија и партијског система, као и општег економског стања грађана и грађанки и њих је укупно 16. Већина ставова референцирана је директно из његовог дела „Чујте Срби”, док је одређен број парафразиран (наведен у италики стилу), како због ограничености простора и времена предвиђеног за израду упитника (5–10 минута по учеснику), тако и због комплексности језика и контекста у којем је др Рајс писао.

Испитаницима је унапред предочена сврха, начин и коришћење добијених података. С обзиром на то да је Рајс врло директно и отворено писао о својим опажањима, често не бирајући ни политички коректан језик, испитаници су били охрабрени да учествују у анкети и одговарају на деликатна и осетљива питања, чињеницом да је упитник у потпуности анониман. Иако аутори нису водили строгу евиденцију о броју учесника који су тек након информације о анонимности пристали на израду, чињеница да број није занемарљив, говори у прилог томе да се грађани Србије не осећају пријатно и слободно да искажу мишљење о дневнополитичким темама.

Ради једноставније обраде података и прегледности добијених резултата, одговоре потпуно се слажем и слажем се, аутори су сагледали у једној групи, као и не слажем се и потпуно се не слажем, осим онда када су одговори на самом крају Ликертове скале били многобројни и значајни. Такође, учесници су груписани методом уопштавања, те су подељени на: оне који живе у срединама мањим и већим од 100 хиљада становника; оне који су запослени у државном, приватном (као и samozапослени, *freelance* и сл.), незапослене и студенте; оне који имају средње и/или више образовање (ткзв. интелигенција), као и на оне који су млађи и старији од 30 година.

За потребе израде упитника, није било неопходно да учесници имају претходно знање о животу, делу и заслугама др Рајса, већ је било потребно да имају изграђен став о српском народу и да разумеју основне појмове из дневнополитичког живота. Намера аутора је да, исказујући тврдње у презенту, добију адекватне статистичке податке о размишљању просечног грађанина/грађанке у актуелном тренутку о различитим темама, готово један век након поменутог дела.

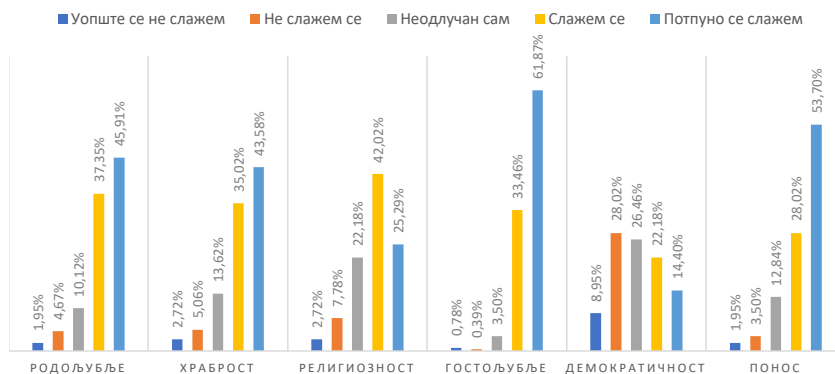
РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

Сагласност грађана и грађанки са тврдњама др Арчибалда Рајса о карактеру, култури, вредностима и образовању у Србији

Способност и умеће аутора књиге „Чујте Срби”, не види се само у вокабулару и стилу који је користио, већ и у вештини да на јако малом броју страна, врло опширно, детаљно и сликовито искаже мисли, ставове и обухвати велики број група којима се директно и индиректно обраћа. Овај део рада представиће најзапаженије резултате спроведеног истраживања о карактеру, вредностима, култури, образовању, али и посебним групама становништва попут сељака, жена, ратних инвалида, младих и образованих у Србији.

Први део дела, др Рајс је посветио опису карактера српског народа. Пре свега, он говори о томе да је народ у тој мери храбар да „његова храброст често сеже до јунаштва” (Рајс 2014, 7), са чиме је 78,6% испитаника сагласно и у потпуности сагласно, док 81,7% сматра да су Срби пре свега поносни. Такође, наводи да је народ родољубив, те да не познаје нити „један народ у којем легендарни национални јунаци толико живе у народној души, као код вас” (7), као и то да је такав патриотизам одржала религија која је заправо постала народна традиција (8). Исто размишљају и потомци Срба које Рајс описује, те чак 83,3% испитаника Србе сматра родољубивима и 67,3% религиознима. Највећи постотак грађана мисли да су Срби гостољубиви (чак 95,3%), те да „у села човек не може доћи, а да не наиђе на широкогруд дочек” (9), поносни (81,7%), док 38,4% не сматра да је демократичност својствена карактеру Срба (уз 26,5% уздржаних) (Графикон 1). Међутим, већ у међуратном периоду, Рајс увиђа промене, европеизацију и уплив другачије моде, обичаја и понашања у народу, који нису били својствени Србима, те запажа да: „Стари, поштовани и честити обичаји се све више губе и уступају место побеснелом самољубљу, разузданом снобизму и све већем неморалу” (61–62). Са оваквом тврдњом сагласно је чак 78% процената испитаних, од чега чак 48% чине жене. Без обзира на различитости, Срби се уједињују под заједничким непријатељем, закључује Рајс, као и 62,4% испитаника.

Графикон 1. Врлине српског народа

Извор: Обрада аутора.

Делује да је у погледу родне равноправности, Рајс био најконзервативнији. Он не само да сматра да је улога жене по природи одређена, већ одриче потребу за њеним високим образовањем јер им оно одузима женственост и способност да стварају децу и воде породицу (69). „Погледајте своје жене на улицама. Нису то више људска лица, то су вештачке, жестоко обојене маске” (19–20). Иако би сада био под оштром критиком јавности због пропагирања дискриминације, родне неравноправности и увођења родних улога, међу грађанима и грађанкама, тестирана је његова тврдња да је „[...] жена, по природи, створена за другачију судбину од мушкарца” (69). Очигледно је да је конзервативно и патријархално васпитање на овим простора посве актуелно, с обзиром на податак да је проценат оних који су са овом тврдњом сагласни (27,6) и суздржаних (22,6), у укупном скору већи од процената оних који одричу и у потпуности одричу сагласност са оваквом констатацијом, међу којима невероватних 57,7% чине управо жене. Парадокс проистиче из тога што је од тог постотка, чак 38,5% високообразованих жена млађих од 50 година. Дакле, пракса у ширем друштвено-политичком контексту да жена не би требало да стиче статус образовањем, већ да га изводи из мужевљевог или очевог (Топаловић 2021, 89), није страна ни модерном српском друштву, чак ни међу грађанкама.

Посебно место, с обзиром на српска страдања у Великом рату и борби за ослобођење од окупатора, страдањима којима је и лично присуствовао, Рајс придаје ратним ветеранима и инвалидима.

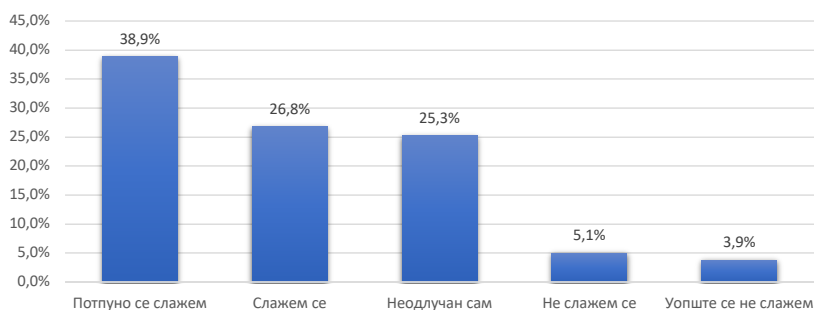
Чињеница да ратни инвалиди у Србији немају достојанствен живот (Рајс 2014, 15–16), те да њихова мисија и жртва престаје да буде поштована оног тренутка када више нису здрави и под опасачем, чини се да је постала више правило него изузетак, те је са овом Рајсовом тврдњом сагласно чак 73% грађана. На несрећу Србије, ова тема је увек актуелна, иако Рајс говори о преживелима након Првог светског рата, испитаници су сведоци да ратни ветерани и инвалиди након ратова деведесетих „не само да нису добили адекватну надокнаду као бивши припадници оружаних снага вршећи државну службу у ратном стању, већ су понижени неједнаким поступањем према ветеранима као друштвеној групи” (Марковић-Савић 2023, 239).

Питање високог образовања у Србији више је него критички сагледано у делу, а нарочито могућност бесплатног образовања којим се добија, не само велики број дипломаца без знања и вештина, већ се држава лишава „најздравијег елемента, пољопривредника и занатлија” (Рајс 2014, 67). Интересантно је да је са тврдњом да људи који стекну универзитетско образовање себе сматрају супериорнијим од људи са села који живе једноставно и патријархално (27), сагласно 29% грађана, од којих готово 18% чине људи који живе у срединама преко 100 хиљада становника. Ако се притом узме у обзир податак да је у 2021. само неколицина области (Београдска, Нишка, Јужнобачка и сл.), које су веће од 100 хиљада становника, бележиле позитивни миграциони салдо (Републички завод за статистику [РЗС] 2022), долази се до закључка да разлог преласка из руралних средина у урбане, није само у тражењу бољих услова и шанси, већ и у изградњи статуса. На то указује и забрињавајући податак да је чак 28% испитаника одговорило да млади одлазе са села у велике градске средине јер им је понижавајуће да буду сељаци. Такође, важно је нагласити да је време у којем је др Рајс увидео проблем у масовној миграцији сеоског становништва био период када је само пет посто светског становништва живело у граду, док сада половина светског становништва живи у градовима (Петковић 2014, 63). Иако је преко 40% грађана одговорило да млади прелазе у град ради образовања, 49,6% је сагласно и у потпуности сагласно са тврдњом да се превише људи гура на студије уместо да се од њих стварају пољопривредници и веште занатлије (Рајс 2014, 28). Од тог постотка, чак 29% чине људи из урбаних средина који у граду живе због статуса, и 20% оних који

имају завршен виши од IV степена образовања, што наводи на закључак да је друштво у Србији у дубокој моралној хипокризији. Јасно је да велики проценат становништва одлази из руралних средина јер су, према истраживањима, управо пољопривредна домаћинства у Србији, у односу на непољопривредна у већем ризику од финансијског сиромаштва (56,7% у односу на 33,1%) (Petrović 2010, 223). С друге стране, само 18% високообразованих, који су сагласни да превише људи иде на студије, сматра да би Србија требало да буде превасходно пољопривредна држава (Рајс 2014, 67).

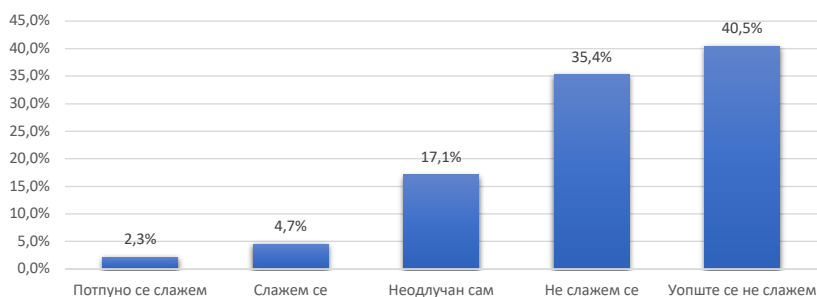
Поражавајући податак, који је и сам Рајс могао да предвиди, је да је чак 65,7% испитаника сагласно са тврдњом да „многи припадници ‘интелигенције’ би хладно жртвовали слободу и опстанак земље, уколико би то њима лично било од користи” (34), од чега 46,8% управо високообразованих (Графикон 2)! Уколико томе придодемо податак да се 37% испитаника не слаже или у потпуности не слаже са тврдњом да су Универзитети у Србији патриотски настројени (у односу на 19% који се слажу), те и да је „вредност универзитетске наставе у професоровом начину посматрања и његовом личном утицају на духовно изграђивање студента” (68) (56,8%), онда је јасно од какве интелигенције је Рајс стрепео, као и од омладине која се на тим универзитетима школовала. Ни ту се не запажа претерана разлика у размишљању, јер чак 57% испитаника сматра да је младима држава дужна да обезбеди све како би водили што је могуће пријатнији живот (65). Са друге стране, чак 75,9%, од чега 43,6% млађих од 30 година, се не слажу и у потпуности се не слажу са тврдњом да су млади спремни да дају живот за државу (Графикон 3). Како ратовима, санкцијама, транзицијом потресено друштво у Србији није имало годинама излаза из свеобухватне друштвене кризе, управо се млади издвајају као највећи губитници у претходним деценијама (Mihailović 2004). Социолози овај феномен називају процесом индивидуализације међу младима (Мојић 2010, 249), где постају недовољно интегрисани, забринут и пожртвовани за заједницу и шире друштво у којем живе, из чега проистиче и неспремност за подношење жртве, као и велика усресређеност на лични комфор.

Графикон 2. Многи припадници ‘интелигенције’ би хладно жртвовали слободу и опстанак земље, уколико би то њима лично било од користи

Извор: Обрада аутора.

Графикон 3. Млади су спремни да дају живот за државу

Извор: Обрада аутора.

Сагласност грађана и грађанки Србије са тврдњама др Арчибалда Рајса о држави, политици, корупцији и партијском систему

Веома важан сегмент коме је Рајс посветио пажњу описујући Србе у горепоменутом делу јесу и политичке прилике тога времена. Сагледавајући политички систем, парламентаризам, односе између политичких странака, односно њихових вођа, аутор уочава бројне појаве попут везивање народа за вође, склоност ка страначкој политици како би се прибавила лична корист, затим корупцију, грабљење за власт, злоупотреби избора и сл., те примећује да је народ на један специфичан начин „велики љубитељ политичких

или, боље речено, страначких свађа” (Рајс 2014, 38). Стога ће у наредним редовима бити представљени резултати истраживања у погледу сагласности грађана са одређеним тврдњама и запажањима Арчибалда Рајса које задиру у област друштвено-политичког живота, а које су пре свега везане за поверење у институције и политичаре, корупцију и демократичност, што ће бити поткрепљено и резултатима других истраживања.

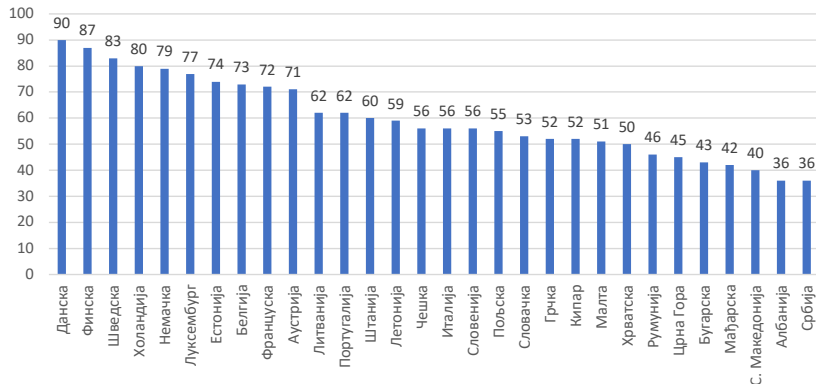
Како би се изградило поверење у институције народ треба да има поверење у руководиоце и службенике који исте представљају. „Државни службеник не врши службу као своје право, већ као своју надлежност и дужност. Не врши је у своје име, већ као државни орган” (Vasiljević 2016, 113). У којој мери ће одређени орган државне управе професионално и успешно функционисати зависи од стручности и одговорности запослених службеника (Rabrenović i Vukašinić-Radojčić 2017, 337–338; 347). Стога државног службеника треба да одликују стручне вештине, али и одређене моралне вредности које би требало да допринесу законитом, политички неутралном, професионалном, транспарентном и ефикасном раду државне управе (Vasiljević 2016, 114). Ипак, Рајс још пре једног века примећује да „најзначајнија места у администрацији и другде заузимају медиокритети, чак и људи без икакве вредности” (Рајс 2014, 19). Резултати истраживања показују да се анкетирани грађани Републике Србије у великој мери слажу са Рајсовим запажањима. Чак 68,1% анкетираних се не слаже са тврдњом да *кључна места у администрацији заузимају људи адекватних компетенција* (12,1% се слаже), а 71,2% анкетираних се не слаже са тврдњом да *кључна места у администрацији заузимају људи са израженим патриотским духом* (9,4% се слаже), односно 81,7% када је тврдња гласила да *људе на руководећим позицијама одликује достојанство и част* (8,1% се слаже).

Узрок неповерења и оваквих ставова може се наћи у Рајсовим запажањима о подмитљивости, односно корупцији, која је постала веома учестала појава након рата (Рајс 2014, 13; 23–25; 44–46), а према резултатима истраживања и исказима испитаника опстала је до данашњег дана. Са тврдњом да је српско друштво „заражено корупцијом” апсолутно се сложило 69,6% испитаника, 17,1% се слаже, док је неутралних свега 6,2%, а оних који се апсолутно не слажу и не слажу по 3,5%. О проблему веома раширене корупције у српском друштву сведоче и бројна друга истраживања (Stojilović

i Ilić 2021; Lutovac 2017; Đekić, Čukanović-Karavidić i Filipović 2017; Petrović, Đorđević i Savković, 2013; CeSID 2021). Сагледавајући различита истраживања генерално се може закључити да најмање сваки други пунолетни становник сматра да је у Републици Србији корупција веома распрострањена.

Уколико се стање у погледу корупције сагледа компаративно између земаља на глобалном плану, подаци потврђују да је стање у Републици Србији забрињавајуће и да је неопходно што пре предузети одређене мере. Према подацима организације Транспаренси интернешнал (*Transparency International*) за 2022. годину, која користи индикатор индекс перцепције корупције¹, Србија се у поређењу са државама ЕУ и земљама из региона које нису чланице, налази на последњем месту заједно са Албанијом (Графикон 4), а на глобалном плану заузима 101. место. Такође, може се приметити да од 2016. године резултат (*score*) Србије пада са 42 на 36 колико је износио у 2022. години (*Transparency International* 2022), што указује на то да се стање у погледу корупције погоршава.

Графикон 4. Индекс перцепције корупције за државе чланице ЕУ, Србију, Црну Гору, Албанију и Северну Македонију (2022)

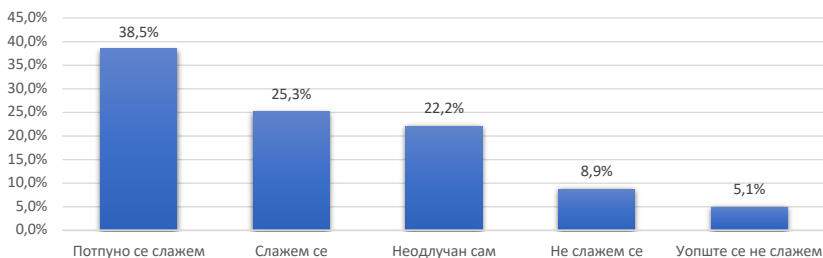
Извор: Обрада аутора; (*Transparency International* 2022).

Према Рајсу чиновници опонашају руководиоце, те „заборављају да су они ту ради народа, а не народ ради њих” (Рајс 2014, 61), са чим се апсолутно слаже и слаже чак 86% испитаника. Тако је корупција

¹ „Индекс перцепције корупције је најраспрострањенија глобална ранг листа корупције у свету. Он мери колико се јавни сектор сваке земље сматра корумпираним” (*Transparency International* 2021). Резултат (*score*) земље је „перципирани ниво корупције у јавном сектору на скали од 0-100, где 0 означава највиши ниво корупције” (2021).

захватила све сегменте друштва. Ипак, за чиновнике, за разлику од људи на руководећим позицијама, аутор проналази одређене олакшавајуће околности због ниских плата које нису довољне за живот (25; 45–46; 65–66). Занимљив је податак да се чак 63,8% анектираних људи слаже са тврдњом да ниске плате у државној управи поспешују корупцију (Графикон 5).

Графикон 5. Ниске плате у државној управи поспешују корупцију

Извор: Обрада аутора.

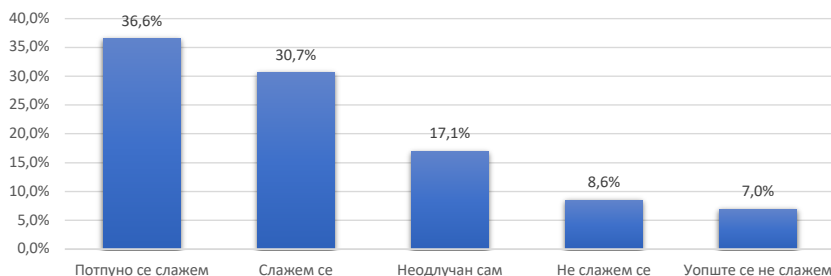
Корупција урушава демократске институције и владавину права, те представља једну од главних препрека развоју (Polaine 2018, 4). Стога је препозната као један од важних сегмената у оквиру Циљева одрживог развоја 2030. У оквиру циља 16 се износи да је неопходно радити на сузбијању мита и корупције у свим њиховим облицима како би тежили ка стварању праведнијег и инклузивнијег друштва заснованог на владавини права, добром управљању на свим нивоима власти и одговорним, ефикасним и транспарентним институцијама (UN 2015).

Са друге стране, Рајс пре скоро једног века примећује какву моћ политика и политичке функције носе, те износи „политика се меша у све и свуда управља” (Рајс 2014, 46), а са овом тврдњом се апсолутно слаже 71,2% испитаника. Уколико се урачунају и они који се слажу са овом тврдњом (16%) долази се до податка да 87,2% грађана Србије сматра да политика залази у све сфере друштва. Забрињавајуће је и то што се 88,8% (69,3% се апсолутно слаже) испитаника сложило са следећом Рајсовом изјавом: „Укаже ли се неко место у власти било оно важно или осредње, свеједно, о избору не одлучују заслуге кандидата, већ политичке везе” (46). Овакви подаци јасно упућују да су грађани Србије свесни да компетенције и лична залагања у погледу професионалног усавршавања и запошљавања лако могу бити скрајнута, наспрам непотизма и страначких веза.

Уколико се подаци сагледају по типу насеља у којем људи живе може се уочити да се они који живе у срединама са преко 100 становника у већем проценту слажу и апсолутно слажу са горенаведеном тврдњом (92,06%) у односу на људе који живе у срединама које имају испод 100 хиљада становника (85,5%). Поражавајући је и податак да међу младима до 29 година који су чинили готово половину испитаника скоро да нема оних који се не слажу са овом тврдњом (2%). Овакве податке поткрепљује и истраживање које указује да грађани Републике Србије као најчесталију активност повезану са корупцијом идентификују „запошљавање у државној служби преко везе” (Stojilović i Plić 2021, 16). Према овом истраживању чак три четвртине грађана сматра да се то у Србији дешава веома често или често, а уколико се подаци сагледају према типу насеља „79% градског становништва мисли да се запошљавање у државној служби преко везе дешава често или веома често, док то мисли 65% оних који живе у руралним срединама” (18). Овакве налазе потврђују и друга истраживања која показују да се ставови грађана по питању коришћења положаја ради запошљавања пријатеља или рођака нису значајније мењали током 2018, 2019. и 2020. године. У сваком од истраживања апсолутна већина грађана истиче да се ово дешава у великој мери, док се број оних који сматрају да се донекле дешава креће негде између 27% и 28%, у зависности од године у којој је спроведено истраживање (CeSID 2020, 36).

Све наведено говори о стању друштва у којем живимо, као и апатији која је све присутнија. Стога не треба да чуде резултати истраживања који указују на то да се 67,3% испитаника слаже са Рајсовом изјавом: „Частан човек се сматра глупаком, а цени се само онај који лукавством уме да окрене догађаје у своју корист” (Рајс 2014, 33).

Графикон 6. Частан човек се сматра глупаком, а цени се само онај који лукавством уме да окрене догађаје у своју корист

Извор: Обрада аутора.

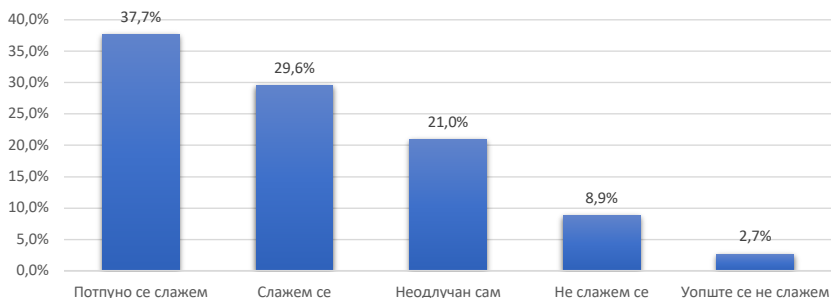
У складу са тим Рајс сматра да, пре свега, *лична корист мотивише професионалне политичаре* (39), а са овом изјавом се апсолутно слаже 70% испитаника (17,9% се слаже), док се са тврдњом „странка има у виду само једно: да се одржи на власти ако је има, или да до ње дође ако је нема” (50), чак 86% испитаника сложило (68,1% се апсолутно слаже). До сличних резултата у погледу поверења у политичке странке и политичаре дошли су и други истраживачи. Истраживање из 2011. године у коме је коришћен метод фокус група показује да су учесници идентификовали политичаре као људе према којима се жели направити дистанца, иако политика није била „изричито тематизована питањима за дискусију, нити су модератори политичаре помињали” (Spasić 2011, 186). Учесници су перципирали „политичаре пре свега као отуђену, засебну *класу* са властитим интересима и јасно одвојену од народа, а не као специјализоване делатнике у једној значајној друштвеној сфери, којој је сврха да артикулише различите светоназоре и заступа интересе појединих делова друштва” (189). Друго, квантитативно истраживање, показује да се 75,2% грађана потпуно или углавном слаже са тврдњом: „већини политичара није стало до народа” (Lutovac 2017, 18), а 65,1% испитаника се углавном или уопште не слаже са тврдњом: „већини политичара се може веровати” (18). Исто истраживање предочава да је у Србији веома присутна криза поверења у политичке странке, те 58,8% испитаника износи да уопште или углавном нема поверење у политичке странке, док велико поверење има свега 3,9% испитаника, а 10% углавном има поверење (29). Истраживање које је спровео Цесид (CeSID 2015) указује на сличан тренд, тачније да 66% грађана нема поверења у политичке странке, 20% је неутралног става, а

само 7% има. Интересантно је и истраживање где је испитивано поверење правника у шире друштвене и политичке институције. Према резултатима управо је најниже поверење исказано према политичким странкама (84% испитаника је изнело да нема поверења) (Mraković i Vuković 2019, 85–57).

Овакви подаци јасно упућују на велики проблем поверења у политичке странке и људе који управљају државом. Стога и не чуди да се сваки други испитаник апсолутно слаже са тврдњом да је *законе у Србији важније донети, него их применити* (18,3% се слаже). Ипак не би требало занемарити ни чињеницу да се 7% људи не слаже, а 14,4% апсолутно не слаже, што указује да ипак постоји одређен број грађана који сматрају да се донети закони примењују. Рајс не говори конкретно о имплементацији закона, али примећује површност која је завладала међу истакнутим припадницима српског друштва. Они, трудећи се да досегну спољни (вештачки) сјај, копирају одређене ствари у науци, архитектури и другим областима из иностранства, али заборављају да „тај вештачки сјај брзо потамни пошто га не одржава права снага, која долази изнутра” (Рајс 2014, 20).

Све горенаведене констатације које су према резултатима истраживања актуелне и данас довеле су до тога да се чак 67,3% испитаника сложило са тврдњом да *већину становништва не интересује политика* и да „тражи само могућност мирног живота и да има оно најнеопходније за живот” (51). Занимљив је и податак да је чак 21% испитаника неутралног става, док се са тврдњом није сложило само 8,9%, а апсолутно се није сложило свега 2,7% (Графикон 7). Истраживање из 2017. године показује да 37% грађана Србије политика не интересује, док је 34% изјавило да настоји да буде у току са политичким збивањима, али се лично не ангажују, док свега 4% себе сматра политички активном особом. Као главне разлоге због којих се не ангажују у већој мери у политичком животу, грађани у највећем проценту наводе да су изгубили поверење у политичке странке (25%) и политичаре (22%), нешто мањи број је оних који износе да немају већег интереса за политику (15%), да немају прилике, нити им је пружена шанса (10%) или да то не чине због страха, јер се плаше последица (9%) (CeSID 2017).

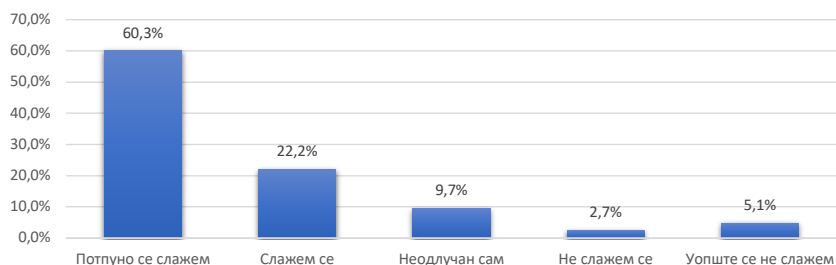
Графикон 7. Већину становништва не интересује политика. Већина становништва тражи само могућност мирног живота и да има оно најнеопходније за живот.

Извор: Обрада аутора.

Са тим је повезана чињеница да се грађани Републике Србије у великом проценту (82,5%) слажу и са Рајсовом изјавом да „истинска демократија јесте да сваки грађанин слободно може да развија своју делатност, под условом да она не штети заједници, и да тако зарађује довољно за достојанствен живот” (Рајс 2014, 54). Бројни аутори сматрају управо да је „политичко-економско постигнуће демократског типа владавине узрочни фактор развоја продемократских оријентација грађана” (видети Павловић 2010, 39). Овакав поглед на демократију, који се пре свега односи на то да држава треба да обезбеди услове за квалитетан живот, на овим просторима могао је настати „услед одсуства демократске традиције у (политичкој) историји, дугог периода ауторитарне владавине и трауматичних искуства с њом” (Павловић 2010, 38). У том контексту „позитивна евалуација демократског облика владавине последица је пожељности пре свега њених ефеката исказаних у терминима економског постигнућа, али није ‘подржана’ прихватањем демократских процедура и норми, права и слобода које дефинишу њену суштину” (38). Рајс пре скоро једног века, на другом примеру, уочава сличан тренд, те као узрок коруптивног понашања политичара у ослобођеној Србији наводи управо турску заоставштину (Рајс 2014, 13–14).

Графикон 8. Истинска демократија јесте да сваки грађанин слободно може да развија своју делатност, под условом да она не штети заједници, и да тако зарађује довољно за достојанствен живот.

Извор: Обрада аутора.

Са друге стране, уколико дође до одређених промена, а успешно функционисање нових институција и жељени ефекти изостану, могу се јавити нове фрустрације и незадовољство који доводе до аверзије грађана и де-демократизације (Pavlović 2010, 53–54), што поткрепљују и подаци који указују да се чак 44% грађана у потпуности слаже, а 11% углавном слаже, са тврдњом да је „за нашу земљу у овом тренутку најбоље да има једног јаког лидера кога би сви слушали, јер само чврста рука може да нас изведе из кризе” (Stojilović i Pić 2022, 50), као и подаци који сугеришу да грађани уопште нису (44%) или су мало (14%) заинтересовани за програме политичких партија (21).

Критикујући професионалне политичаре, Рајс износи и одређена запажања о парламенту и извршној власти тадашње државе. Наиме, он уочава да посланици, као и министри припадају политичким странкама, те да због тога они не могу да гласају и спроводе реформе по савести, већ им је неопходно одобрење странке (Рајс 2014, 48–51). Стога, професионални политичари у парламенту о законима не гласају „следећи потребе државе и нације, већ интересе политичких странака” (50). Да је оваква перцепција присутна и данас потврђују истраживања. У истраживању спроведеном 2012. године на питање кога народни посланици заступају, апсолутна већина испитаника истиче да они заступају првенствено партије, нешто мањи број је уверен (29,3%) да заступају сопствене интересе, док 10,9% сматра да заступају подједнако и бираче и партије, а свега 3,4% првенствено бираче (Todosijević i Pavlović 2017, 75–76). Са тврдњом да „посланици у Скупштини више брину о интересима својим политичких странака него о грађанима” у потпуности је сагласно

59% испитаника, а 13% углавном сагласно (Stojilović i Pić 2022, 61), а чак 62% грађана Србије мисли да запослени у јавном сектору одлуке доносе „у складу са партијским или личним интересом, уместо у складу са јавним интересом” (29).

Приметивши овакав тренд Рајс пре скоро једног века износи да би у парламент требало делегирати представнике различитих професија (струка), уместо професионалних политичара (Рајс 2014, 52–54), а са овом тврдњом се слаже чак 73,5% испитаника (52,1% се апсолутно слаже), док је неутралног става 14,8% испитаника. У истраживању спроведеном 2012. године уочава се да сваки други грађанин мисли да је „начин на који се наши представници у Народној скупштини бирају лош или веома лош” (Todosijević i Pavlović 2017, 73). Друго истраживање показује да се апсолутна већина грађана (57,6%) потпуно или углавном слаже са тврдњом: „Власт би била успешнија ако би одлуке доносили независни стручњаци, а не политичари” (Lutovac 2017, 23). У том контексту, Рајс пише да посланик „сме да има само једног шефа који му наређује: тај шеф му је властита савест” (Рајс 2014, 48–49). Са овом тврдњом сагласно је 72,4% испитаника (54,1% се апсолутно слаже), неутралног става је 14,8%, док је оних који се не слажу 5,8%, односно 7% оних који се апсолутно не слажу.

У том контексту можемо и завршити анализу ових резултата који јасно предочавају да би политичари требало више пажње да посвете ослушкивању потреба и интереса грађана, а државни службеници етичким кодексима које њихова функција или запослење носе, али водећи се и инхерентним осећајем за опште добро који би код сваког човека требало да долази изнутра.

ЗАКЉУЧАК

На исти начин као што је током рата и боравка у Србији јасно и прецизно, служећи се искључиво конкретним доказима и чињеницама које је проверавао на терену, одговарао свима који су анонимно и негативно писали о његовом раду и жртвама које је српски народ подносио, тако је и у годинама након рата Рајс јасно осликао политичку ситуацију и српски народ са свим његовим врлинама и манама. Иако је дело „Чујте Срби” писано пре скоро једног века, аутор веома прецизно скицира све оно што је дубоко уткано у сам народ. Рајс је посвећено идентификовао кључне врлине и мане које су толико дубоко укорене у душу српског народа да

су опстале до данашњих дана. Томе сведоче резултати овог, али и других истраживања која за предмет узимају младе, образовање, поверење у институције, корупцију, политички систем, политичаре, однос према горућим проблемима и маргинализованим групама.

Ово истраживање се у великој мери разликује од досадашњих у томе што на јединствен начин обухвата целовито друштво, од његове свакодневнице и особина до врло конкретних ствари државног и политичког карактера, а као референтну тачку користи сведочење једног истакнутог интелектуалца, странца који је волео Србију колико и матицу. Намера аутора је, у највећој мери успела, јер су испитаници одговарали на конкретне тврдње Арчибалда Рајса, које су у модерној Србији још релевантније него пре једног века. Резултати су били више него јасни, са веома малим бројем питања око којих је било подељених ставова и мишљења. Анализирајући податке, на први поглед, рекло би се да би народ требало да буде поносан на чињеницу да се у стогодишњем периоду много ствари није променило, те да су наследници Срба, о којима је писао Рајс, достојни својих предака. Међутим, дубљом анализом, долази се до закључка да су промене које је Арчибалд увидео на почетку прошлог век, сада више него озбиљни проблеми у српском друштву и да је велика већина грађана тога свесна. Нарочито се у томе истичу подаци везани за карактер народа, за образовање, политичке институције, корупцију, странке и младе у Србији. Промене које су аутори уочили тичу се односа према маргинализованим групама, политичкој култури и обавештености грађана, која има позитиван тренд, али недовољно добре исходе за савремени свет и модерно друштво чији смо део.

Без обзира на јасне показатеље да су Рајсове тврдње и запажања о манама српског народа опстале до данас, охрабрује чињеница да је народ њих свестан. Управо то може бити потенцијал на коме би требало започети промене ка унапређењу система и елиминисању негативних појава које угрожавају друштво и његов напредак. И сам Рајс је кумовао овом интересантном наслову, управо као опомену, као упозорење и прекор српском народу који највише треба себе да се чува, јер је пред непријатељем уједињен. Стога би спроведено истраживање могло бити претеча других, опсежнијих која би прецизно идентификовала сваки од сегмента обухваћених овим радом. Конкретни подаци могли би бити основ за спровођење реформи које би унапредиле целокупни систем и елиминисале акутне проблеме који спречавају просперитет и раст Републике Србије како на националном, тако и на међународном нивоу.

РЕФЕРЕНЦЕ

Димић, Д. Љубодраг. 2019. „Родолф Арчибалд Рајс (1875–1929): у потрази за истином, правдом и правом.” *Социолошки преглед* 54 (2): 373–390. doi: 10.5937/socpreg54-26989.

Левентал, Зденко. 1993. Р. А. Рајс: Швајцарац на Кајмакчалану. Дечије новине, Ден Орфелин.

Марковић-Савић, Оливера. 2023. „Надокнада за јавну службу за време рата и дискриминација као фактори маргинализације ратних ветерана.” *Политичка ревија* 75 (1): 237–257.

Марковић, Ж. и М. Старчевић, прир. 2014. Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта. Београд.

Петковић, С. Јелена. 2014. „Град у транзицији: Култура као потенцијал урбаног развоја.” *Годишњак за социологију* 10 (12-13): 63–78.

Рајс Р. Арчибалд. 2014. Чујте Срби! Чувајте се себе. Београд: Добра књига.

Републички завод за статистику. [РЗС] 2022. Унутрашње миграције 2021. Београд: Републички завод за статистику. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Pdf/G20221187.pdf>. Последњи приступ 25. априла 2023.

Топаловић, Милица. 2021. „Он или она војник? Осврт на родну осетљивост језика у сектору безбедности.” *Администрација и јавне политике* 7(15): 85–100. doi: 10.22182/ajp.1512021.6.

Corovic, V. 1936. *Relations between Serbia and Austro-Hungary in XX Century*. Belgrade: Kultura.

CeSID. 2020. *Izveštaj sa istraživanja javnog mnjenja: percepcija građana o borbi protiv korupcije u Srbiji za 2020. godinu*. Beograd: USAID; CeSID.. <http://www.cesid.rs/istrazivanja/izvestaj-sa-istrazivanja-javnog-mnjenja-percepcija-gradana-o-borbi-protiv-korupcije-u-srbiji-za-2020-godinu-iii-ciklus/> poslednji pristup 5. maja 2023.

CeSID. 2017. *Javno mnjenje Srbije: politički aktivizam građana Srbije*. Beograd: CeSID; USAID.. <http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2017/06/POLITI%C4%8CKI-AKTIVIZAM-GRA%C4%90ANA-SRBIJE-2017.pdf>. poslednji pristup 5. maja 2023.

- CeSID. 2015. *Javno mnjenje Srbije: aktivizam građana*. Beograd: CeSID; USAID. http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2017/02/CeSID_USAID_Aktivizam-gra%C4%91ana_2015.pdf. Poslednji pristup 5. maja 2023.
- Đekić, Marija, Marija Čukanović-Karavidić, i Predrag Filipović. 2017. „Korupcija kao oblik finansijske prevare i njena zastupljenost u Srbiji.” *Revizor* 21(81): 101–113.
- Jevtović, Zoran, i Zoran Arački. 2013. “Archibald Reiss Propaganda – Communication Influence on Conflict Paradigm Construction.” U *Dani Arčibalda Rajsa*, ur. Goran Milošević, 249–255. Beograd: Službeni glasnik.
- Lutovac, Zoran. 2017. „Odnos građana prema političkoj eliti i reprezentativnoj demokratiji.” U *Građani Srbije i populizam*, ur. Zoran Lutovac, 13–40. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Mraković, Marko, i Danilo Vuković. 2019. „Unutarnja’ kriza pravosuđa? Stavovi pripadnika pravničkih profesija o pravosuđu u Hrvatskoj i Srbiji.” *Politička misao: časopis za politologiju* 56 (1): 75–105. doi:10.20901/pm.56.1.03.
- Mihailović, S. 2004. „Oduzimanje budućnosti: Omladina Srbije u vodama tranzicije.” U *Mladi zagubljeni u tranziciji*, ur. Mihailović, S. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Mojić, Dušan. 2010. „‘Tranzicije u tranziciji’: Položaj mladih u društvu Srbije u prvoj polovini XX veka.” U *Ekonomsko-socijalna struktura Srbije. Učinak prve decenije tranzicije*, ur. Mihail Arandarenko, Aleksandra Prašćević i Slobodan Cvejić, 247–259. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.
- Pavlović, Zoran. 2010. „Prihvatanje demokratije i demokratske orijentacije u Srbiji u kontekstu društvenih promena.” *Psihološka istraživanja* 13(1): 35–58. doi:10.5937/PsIstra1001035P.
- Petrović, M. F. 2019. „Svedok istine o Srbiji 1914–1918.” U *Rodolf Arčibald Rajsa: Ratni dopisi iz Srbije* (Knj. 2), ur. M. Petrović. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Petrović, Mina. 2010. „Siromaštvo i materijalna deprivacija seoskog stanovništva.” U *Ekonomsko-socijalna struktura Srbije. Učinak prve decenije tranzicije*, ur. Mihail Arandarenko, Aleksandra Prašćević i Slobodan Cvejić, 215–233. Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu.

Petrović, Predrag, Saša Đorđević, i Marko Savković. 2013. *Građani Srbije o korupciji u policiji*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku. <https://bezbednost.org/publikacija/gradjani-srbije-o-korupciji-u-policiji-2/>. Poslednji pristup 4. maja 2023.

Polaine, Martin. 2018. *Good Practices in Public Sector Excellence to Prevent Corruption*. UNDP. <https://www.undp.org/mongolia/publications/good-practices-public-sector-excellence-prevent-corruption> last accessed 5 May 2023.

Rabrenović, Aleksandra, i Zorica Vukašinović-Radojičić. 2017. „Uvođenje kompetencija u službenički sistem Republike Srbije–konceptualna pitanja.” *Pravni život* 66 (2): 337–349.

Spasić, Ivana. 2011. „Političari kao apsolutni drugi: kako građani Srbije opisuju profesionalne političke delatnike.” U *Ustav i demokratija u procesu transformacije*, ur. Milan Podunavac, 181–193. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Stojilović, Darko, i Vujo Ilić. 2022. *Stavovi građana Srbije o učešću u demokratskim procesima 2021*. Beograd: CRTA.

Stojilović, Darko, i Vujo Ilić. 2021. *Mišljenje građana Srbije o korupciji 2021*. Beograd: CRTA.

Todosijević, Bojan, i Zoran Pavlović. 2017. „Nepoverenje u demokratske institucije i podrška nedemokratskim sistemima vladavine: populistički mehanizam.” U *Populizam*, ur. Zoran Lutovac, 67–85. Beograd: Institut društvenih nauka.

Transparency International. 2022. *Corruption perceptions index*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2022/index/srb>. Last accessed 4 May 2023.

Transparency International. 2021. *The Abcs of The Cpi: How The Corruption Perceptions Index Is Calculated*. <https://www.transparency.org/en/news/how-cpi-scores-are-calculated>. Last accessed 4 May 2023.

UN. 2015. *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. UN. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf> last accessed 4 May 2023.

Vasiljević, Dragan. 2016. „Prilog pitanju etike kadrova u državnoj upravi.” *Nauka, bezbednost, policija* 21(2): 111–122. doi:10.5937/nbp1602111V.

Milica Topalović*

Institute for Political Studies, Belgrade

Jovan Berić**

Institute for Political Studies, Belgrade

RUDOLPHE ARCHIBALD REISS ON SERBIAN SOCIETY: HAVE WE PRESERVED OURSELVES?

Resume

The paper will offer an answer to the research question about whether and to what extent the society and political scene in Serbia differs from the one in which Dr. Rudolphe Archibald Reiss lived at the beginning of the 20th century. The paper used a quantitative method, a questionnaire, in which five hundred citizens responded to Reiss's claims by expressing their (dis)agreement. The views of the interviewees using the method of comparison were compared with those presented by Reiss in his informal legacy, the book "Listen, Serbs", in which he tried to explain the entire Serbian society, with harsh criticism, but at the same time proposals and concrete solutions for its survival and development. The study is supported by the findings of existing research in different domains, which increases the explanatory potential of this paper. The author's findings lead to the conclusion that in the hundred-year period, the state of the nation and the political scene in Serbia remained almost unchanged and that Dr. Reiss was a witness to

* E-mail address: milica.topalovic@ips.ac.rs.

** E-mail address: jovanberic@live.com.

changes and problems that are still more than current and acute in Serbian society today.

Keywords: *A Rudolph Archibal Rice, “Listen, Serbs”, Serbia, questionnaire, statements*
